

Neka obeležja vojne situacije u Evropi i njihov uticaj na bezbednost evropskih zemalja

Savo Matijašević, general-major

Uprkos započetom procesu opšteg popuštanja u Evropi i smanjivanju verovatnoće izbijanja oružanog sukoba na njenom tlu, još uvek je zabrinjavajuća činjenica što se mir na evropskom kontinentu zasniva na veoma visokom nivou postojanja vojnih efektiva i što tendencija jačanja vojne sile poprima sve šire razmere. Proces političkog popuštanja, prema tome, nije praćen i odgovarajućim vojnim popuštanjem.

1 Pogled na vojnu situaciju u Evropi

Najveća koncentracija oružanih snaga održava se u području Evrope. Samo u mirnodopskim efektivima ima oko 7,4 miliona vojnika, a tome treba dodati još i oko 1,3 miliona ljudi u raznim poluvojnim formacijama različite namene i preko 15 miliona obučениh rezervista.* U rukama te ogromne vojne sile nalaze se najsavremenija oružja koja su do sada razvijena i proizvedena, između ostalog i 10.500 nuklearnih bojevih glava, oko 38.500 tenkova i 10.100 borbenih aviona, zatim velike rezerve uskladištenog naoružanja i ubojnih sredstava i sl. U pribrežnim morima i okeanima oko evropskog kontinenta stalno plove blizu 3.000 ratnih brodova. Kada se tome dodaju i snage koje su predviđene za dovođenje na evropsko ratište, dobija se cifra koja iznosi skoro polovinu celokupnih svetskih vojnih efektiva. Ekvivalent je još veći ako se uzme u obzir kvalitet, tj. vrste i tipove pojedinih oružja, kao i njihove ukupne borbene mogućnosti

Od ne manjeg značaja jeste i prisustvo izuzetno snažnih vojnih kontingenta stranih zemalja i postojanje brojnih vojnih baza na tlu Evrope.

* Procena na osnovu podataka The Military Balance 1976—1977, strana 80.

Poznato je npr. da na teritorijama evropskih zemalja stacionira oko milion stranih vojnika.

Najizraženija koncentracija žive sile i naoružanja postoji u području centralne Evrope. Mada se te snage uzimaju, prvenstveno, kao osnovni pokazatelj ravnoteže NATO pakta i Varšavskog ugovora u Evropi, njihova veličina i moć su već odavno postale zabrinjavajuće za većinu Evropljana. Sa čisto vojnog gledišta, pa i sa stanovišta održavanja ravnoteže snaga dva vojna bloka, ona je čak suvišna, jer joj je značaj relativan. Ovo zbog toga što je pri postojećoj konstelaciji vojnih snaga u Evropi malo verovatno da bi se bilo koja strana mogla usuditi da preuzme rizik otpočinjanja ratnih operacija širih razmera, odnosno koja bi pokušala da upotrebom vojne sile pribegne rešavanju spornih problema. Takav akt bi neizbežno vodio brzom eskalaciji rata u opšti svetski sukob, sa posledicama koje bi bile katastrofalne po čovečanstvo.

Do takvog saznanja se došlo, verovatno, i u pomenutim vojnim savezima, što ih je podstaklo da otpočnu bečke pregovore o smanjenju oružanih snaga i naoružanja u Centralnoj Evropi. Ovakav potez je, nesumnjivo, veoma ohrabrujući, jer je među prvima najavio proces vojnog popuštanja, ali se u njegovoj realizaciji na žalost nije mnogo uznapredovalo. Naprotiv, sve su češće izjave koje plediraju za jačanje vojnih potencijala u pojedinim regionima Evrope, posebno na severnoevropskom i južnoevropskom krilu, koja su navodno oslabljena posljednjih nekoliko godina. Uvereni smo, međutim, da takve mere ne samo što ne bi doprinele normalizovanju i pozitivnoj stabilizaciji situacije, naročito u području Sredozemlja i Bliskog Istoka, već bi je učinile još nestabilnijom. Uostalom, zar o tome ne govori dovoljno jasno i podatak o ukupnim vojnim efektivima u regionu Sredozemlja, koji — bez oblasti Crnog mora i stranih snaga — iznose preko 2,5 miliona vojnika samo u kopненоj vojsci. Samo dva vojna bloka imaju 120 divizija KoV orijentisanih za južnoevropsko ratište. S druge strane, ako se ima u vidu činjenica da su od svih evropskih država njih 11 neposredno sredozemne, a da su tri nesredozemne sile direktno prisutne u Sredozemnom moru svojim flotnim sastavima — nije teško izvući zaključak da je nelogično i neprirodno odvajati situaciju u ovom regionu od situacije i bezbednosti u Evropi kao celini.

Ako svemu tome dodamo i neprekidan razvoj strategijskog raketno-nuklearnog oružja velikih sila, čije su ukupne mogućnosti za posljednjih 7 godina uvećane pet puta, onda se sa razlogom postavlja pitanje: nisu li takva praksa i tendencije u suprotnosti sa politikom popuštanja i zar ne predstavljaju odraz shvatanja o navodnoj neizbežnosti trećeg svetskog rata, o ovekovečenju podele Evrope i sveta na vojnopoličke blokove i o miru zasnovanom na ravnoteži sile i straha? Štaviše, zastupaju se gledišta da je politika jedne zemlje toliko jaka koliko je jaka vojna sila koja stoji iza te politike. Pri tome se gubi iz vida ili prenebrgava činjenica da koncentrisana vojna sila, zato što ne želi da bude zapostavljena, vrši stalne pritiske, te pod njenim uticajem i politika postaje sve agresivnija.

Ostvarena ravnoteža između snaga NATO i VU u Evropi nije, međutim, garancija bezbednosti zemalja koje su izvan tih saveza. To saznanje prisiljava ove zemlje da za svoju odbranu odvajaju znatna materijalna i

druga sredstva od svog nacionalnog dohotka, te da posebnu pažnju posvete jačanju teritorijalne odbrane, koja je izrazito odbrambena komponenta.

Dok se na jednoj strani zagovara politika popuštanja, u isto vreme članice vojnih blokova iz godine u godinu povećavaju proizvodnju naoružanja i sve ubrzanije modernizuju oružane snage. Takav trend je naročito izražen kod super-sila, koje su, zahvaljujući svojim ekonomskim i tehnološkim mogućnostima, najveći proizvođači i eksportereri savremenog oružja svih vrsta i nosioci neprekidne trke u naoružanju. Prema podacima Međunarodnog instituta za strategijske studije u Londonu, ukupni nominalni vojni izdaci samo zemalja Evrope, SAD i Kanade za 1976. godinu iznosili su 306 milijardi dolara i bili su veći za 6% u odnosu na prethodnu godinu.¹ U ukupnim svetskim vojnim troškovima zemlje NATO su 1975. godine učestvovala sa 44,8%, članice VU sa 33,3%, vanblokovske zemlje Evrope sa 1,8%, a sve ostale zemlje sveta sa 20,1%.²

U okviru modernizacije oružanih snaga NATO pakta i VU poseban je naglasak na jačanju snaga i sredstava namenjenih ofanzivnim dejstvima. U njihov sastav se uvode ili se za njih razvijaju nova, znatno kvalitetnija borbena sredstva: novi tipovi tenkova, oklopnih transportera, samohodnih artiljerijskih oruđa, najnovije generacije precizno vođenih raketa, bojeve glave sa novim eksplozivima prostornog dejstva, nove vrste naoružanih helikoptera i lovaca-bombardera, a znatno se povećavaju i snage za vazdušnodesantna dejstva. Time konvencionalna komponenta oružanih snaga ovih zemalja dobija nov kvalitet, jer joj se višestruko povećavaju manevarske mogućnosti i vatrena moć. U tom kontekstu treba ocenjivati i izjave koje se često daju o navodno osetnom doprinosu vojnom popuštanju, a koje se zasnivaju na smanjenju vojne obaveze za neki mesec ili simboličnom reduciranju ljudi u nekom od vidova ili grupacija oružanih snaga. Prećutkuje se da snaga oružja nije samo u broju i da stvarne mogućnosti pojedinih vidova i rodova mogu biti veće i sa znatno manjim brojem ljudi.

Poznato je npr. da je u 1976. godini završen jedan i usvojen novi petogodišnji plan dalje modernizacije oružanih snaga NATO-pakta. Prema nepotpunim podacima koji su objavljeni, članice ovog vojnog saveza će u naznačenom periodu proizvesti 9.200 borbenih aviona, oko 3.500 tenkova samo jednog, najsavremenijeg tipa i nekoliko desetina hiljada komada drugih vrsta oružja najnovijih tipova. U oružanim snagama zemalja VU u toku je realizacija petogodišnjeg plana modernizacije za period 1975—1980. Prema nepotpunim podacima objavljenim u literaturi zapadnoevropskih zemalja, u toku poslednje dve do tri godine članice ovog vojnog saveza su dobile oko 5.000 tenkova, desetak hiljada oklopnih transportera i samohodnih artiljerijskih oruđa, zatim nove tipove helikoptera i savremenih borbenih aviona, većeg radijusa i nosivosti i dr.

Ovo su samo neke manifestacije trke u naoružanju. Ona je još izraženija u neprekidnim istraživanjima, razvoju i proizvodnji novih, usavršenijih vrsta i tipova oružja, počev od raketa do termo-nuklearnih i drugih bor-

¹ The Military Balance 1976—1977, strana 78.

² Sipri, Yearbook 1976, strana 128.

benih sredstava namenjenih za masovna uništavanja. Međutim, cilj trke u naoružavanju nije održavanje postojeće ravnoteže, već sticanje bitnih, jednostranih prednosti i narušavanje ravnoteže u svoju korist. U tome i jeste najveća opasnost od ovog nadmetanja, jer može dovesti do strategijske destabilizacije, a time i do nepredviđenih posledica po mir i bezbednost u svetu, pa i u Evropi.

Očevidno, tehnika i tehnologija rata su se veoma razvile. U rukama vojnopolitičkih saveza i blokova nalaze se toliko velike količine ratne tehnike i tolika je njihova sposobnost da tu tehniku i tehnologiju i dalje paralelno razvijaju — da bilo kakva perspektiva u pogledu sticanja bitnih prednosti u odnosu snaga postaje sasvim nerealna. Zato je za sve evropske narode jedina alternativa proces popuštanja, smanjivanje oružanih snaga i naoružanja i unapređenje uzajamnog poverenja.

2

Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji i proces vojnog popuštanja

Realno ocenjujući da se u savremenim međunarodnim uslovima agresijom ne mogu ostvarivati politički ciljevi, države učesnice Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju su se saglasile da će se »u svojim odnosima uopšte, uzdržavati od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države, ili na bilo koji drugi način koji nije u skladu sa ciljevima Ujedinjenih nacija i usvojenom Deklaracijom«.

Posebno je značajno što je Konferencija o evropskoj bezbednosti stavila na dnevni red problem nedeljivosti bezbednosti i što je ukazala na neophodnost uporednog i kontinuiranog političkog i vojnog popuštanja, jer se samo pod tim uslovom može doprineti miru i bezbednosti. Za otvaranje tog procesa Konferencija je usvojila dokument »O merama za jačanje poverenja i izvesnim vidovima bezbednosti i razoružanja«. Iako su ove mere u suštini veoma skromne, simbolične i ispod nivoa onoga što je neophodno, one su ipak značajne, jer se njima nagoveštava otvaranje procesa vojnog popuštanja u Evropi.

Razdoblje od Helsinkija do danas ima sve odlike početnog procesa, sa ne malim ohrabrujućim rezultatima, ali i sa kolebanjima, a u nekim pitanjima i velikim odstupanjima od duha i intencija Završnog dokumenta Konferencije. Prema raspoloživim informacijama, najzapaženiji doprinos je dat u sprovođenju nekih mera za jačanje poverenja.

Što se tiče saradnje na vojnom planu, vredno je istaći da je notifikacija primenjivana za najveći broj manevara koji su održani na teritoriji Evrope od Konferencije do danas. Sa pozivom na dokument Konferencije, vladi SFRJ notificirano je 26 manevara od strane 32 zemlje učesnice. Nekoliko višenacionalnih manevara notificirano je jednovremeno od strane više ze-

malja. Praktikovana je i notifikacija manevara koji su znatno nižeg nivoa od predviđenog helsinškim dokumentom; prijavljeno je 19 manevara u kojima je učestvovalo manje od 25.000 ljudi.

Pošto je najveći broj notifikacija izvršen na regionalnoj ili bilateralnoj osnovi, teško je utvrditi njihov tačan broj u evropskim razmerama. Prema nepotpunim podacima, u 1976. godini u Evropi je izvedeno 108 većih vojnih vežbi i manevara, a u prethodnoj 1975. godini — 76. To pokazuje da vojno-vežbovna aktivnost u Evropi posle Konferencije nije smanjena ni po ukupnom broju održanih vežbi i manevara, ni po broju angažovanih snaga i veličini manevarske prostorije.

U odnosu na vojno-vežbovnu aktivnost manifestovane su neke pojave, koje su suprotne slovu i cilju odredaba o notifikaciji. Na primer:

— ne notificiraju se manevri, koji po svojoj organizaciji predstavljaju seriju relativno manjih manevara, ali su ipak po opštem cilju, jedinstvenoj operativnoj zamisli, vremenu i prostoru održavanja sastavni dio (element) velikih manevara sa svim mogućim nepovoljnim implikacijama po bezbednost i poverenje među državama, pa bi kao takvi trebalo da budu predmet notifikacije;

— notifikacijom nisu bili obuhvaćeni manevri pomorskodesantnih i vazdušnodesantnih jedinica, iako su održavani, a usvojena Deklaracija predviđa njihovu notifikaciju;

— nije data ni jedna notifikacija o manevrima u pribrežnim oblastima i vazдушnom prostoru. Istina, notifikacija manevara te vrste, prema dokumentu, je neobavezujuća («... ukoliko je to primenljivo»). Međutim, takvi manevri su poprimili karakter permanentne aktivnosti velikih flotnih formacija, naročito u Sredozemlju. U ovom području, zbog kriznog karaktera prilika u njemu, manevri pomorskih snaga su uvek predstavljali potencijalnu pretnju i faktički nepovoljno delovali na opštu bezbednost i poverenje među državama. Kada velike flote ili njihovi delovi zalaze u uska mora, kao što je na primer Jadransko more, ili kada se nenajavljeno približavaju i izvode manevar u blizini neke zemlje (naročito vanblokovske), to je onda suprotno želji za unapređenjem poverenja i uspostavljanjem boljih odnosa među narodima i državama.

Sigurno je da bi jačanju poverenja među državama još više pridonela doslednija notifikacija svih manevara, u skladu sa već utvrđenim parametrima helsinških dokumenata. To znači da bi sve zemlje učesnice Konferencije u Helsinkiju trebalo da notificiraju sve manevre u okviru predviđenih parametara, zatim one manevre za koje dokument nije utvrdio precizne okvire ali sugerira njihovo prijavljivanje, kao i manevre nešto nižeg nivoa koji se izvode u dužem vremenskom periodu, ali sa više podataka nego što to formalno obavezuje odgovarajuća odredba dokumenta. To podrazumeva notifikaciju i manevara manjih vazdušnodesantnih i pomorskodesantnih snaga, a naročito onih vojnih aktivnosti koje se izvode u blizini kopnenih i pomorskih granica drugih zemalja, makar bili i manjih razmera.

Prema raspoloživim informacijama, posle Helsinkija nije izvršena ni jedna prijava većih vojnih pokreta. Poznato je, međutim, da je bilo više pokreta vojnih snaga koji su izvođeni izvan okvira manevara. Mada helsinškim

dokumentom ova mera nije konačno definisana, već je konstatovano da će se »... dalje razmatrati« u okviru kontinuiteta Konferencije o evropskoj bezbednosti, ipak, državama učesnicama je sugerirano »da mogu po svom sopstvenom nahođenju... davati obaveštenja o svojim većim vojnim pokretima«. Bez sumnje, notifikacija većih vojnih pokreta dala bi znatan doprinos jačanju poverenja i bila bi u duhu Helsinkija.

Pozivanje posmatrača na manevre pokazalo se kao jedna od najznačajnijih mera za jačanje poverenja. Iako do sada restriktivno primenjivana, ona je u mnogome pridonosila boljem međusobnom razumevanju i predupređenju od mogućih podozrenja, nesporazuma ili pogrešnih ocena vojnih aktivnosti drugih zemalja. Verujemo da će doprinos ove mere ubuduće biti još veći ako bude učestalije primenjivana i ako svaka notifikacija većeg vojnog manevra bude praćena pozivanjem posmatrača.

Smatramo jednako korisnim što završni dokument Konferencije u Helsinkiju, u okviru ostalih mera za jačanje poverenja, podstiče države učesnice da »uz dužno uvažavanje reciprociteta i u cilju boljeg uzajamnog razumevanja, unapređuju razmene po pozivu svog vojnog osoblja, uključujući i posete vojnih delegacija«. Iskustvo potvrđuje da prijateljske posete vojnih ličnosti, grupa, predstavnika škola, instituta i ustanova korisno doprinose boljem međusobnom poznavanju, razumevanju i poverenju.

U celini, završni dokument Helsinške konferencije sadrži dovoljno mera za jačanje poverenja među državama potpisnicama. Međutim, stvarni doprinos tih mera može biti koristan samo pod uslovom ako budu praćene konkretnim promenama stanja i ponašanja vojnog faktora. U tom sklopu bi od posebnog značaja bilo samouzdržavanje država učesnica Konferencije od onih vojnih aktivnosti koje mogu izazvati uznemirenost i napetost, naročito u zonama i u vreme pojave kriza.

3

Ograničavanje nuklearnog naoružanja, smanjivanje vojnih efektivna i zaustavljanje trke u naoružanju — najveći doprinos procesu vojnog popuštanja i bezbednosti

Očevidno je da politika popuštanja u međunarodnim odnosima predstavlja onu tendenciju, koja sprečava da se društvene suprotnosti savremenog sveta rešavaju upotrebom oružja. Ako u savremenim uslovima ta politika predstavlja jedinu alternativu nuklearnom ratu svetskih razmera — ona, ipak, sadrži u sebi i krupne protivrečnosti. Pošto počiva, pre svega, na nesigurnoj opštoj vojnoj ravnoteži dveju supersila, ostvarenoj prevashodno na raketno-nuklearnom naoružanju, ona ne ograničava nastavljanje trke u naoružavanju i podizanje ravnoteže na viši stratejski nivo, mada se u duhu Helsinkija očekivao obratan proces.

Izvestan optimizam u pogledu realizovanja takve mogućnosti porastao je otpočinjanjem pregovora između SAD i SSSR-a o ograničavanju stratejskog nuklearnog oružja (SALT), a nešto docnije i početkom pregovora u

Beču između grupe članica NATO-pakta i VU o smanjenju oružanih snaga i naoružanja u Centralnoj Evropi (SOSIN).

Na osnovu izjava zvaničnih predstavnika SSSR-a i SAD nakon nedavnih pregovora u Moskvi, stiže se utisak da su još više produbljene razlike u prilazu problemima i da je neizvesnost u pogledu postizanja sporazuma (SALT-a) sada veća nego što je bila pre pregovora. Izgleda da se neke od pomenutih posledica već odražavaju i na pregovore u Beču. Tamo su razlike u stavovima dveju strana još uvek toliko velike da se i ne naziru realni izgledi za postizanje sporazuma u skorijoj budućnosti, mada je reč o takvim smanjenjima koja bi imala ograničen značaj i domet.

Svesni smo činjenice da pregovori u Beču — po svom karakteru, složenosti i osetljivosti pitanja koja pokreću — predstavljaju jedinstvenu pojavu u sistemu regulisanja odnosa među dva vojno-politička saveza u Evropi, i da su, u suštini, odraz pozitivnog saznanja obe strane da se popuštanje političke zategnutosti i međublokovske konfrontacije ne može ostvariti bez odgovarajućih mera u oblasti vojnih odnosa. Za sada je reč o pregovorima koji razmatraju samo početnu fazu smanjenja vojnih efekтива i naoružanja na području Centralne Evrope. Pod pretpostavkom da se sadašnji pregovori uspešno završe, otvorile bi se mogućnosti nastavljanja pregovora za dalje smanjivanje oružanih snaga i naoružanja i u ostalim područjima Evrope. Za evropske narode bilo bi ohrabrujuće samo zaustavljanje svakog daljnog povećavanja vojnih efekтива, ofanzivnih oružja i sredstava za masovno uništavanje.

Gotovo svi pregovori koji su do sada vođeni u vezi sa zaustavljanjem trke u naoružanju i smanjivanjem vojnih efekтива imali su izrazito blokovski karakter i vođeni su u okviru pregovaračkog procesa između dva saveza, sa presudnim uticajem dve velike sile. Međutim, ako pregovore u Beču posmatramo kao jedan od bitnih elemenata koji doprinosi smanjenju vojne zategnutosti u Evropi — onda su za njihov tok i rezultate zainteresovane sve evropske zemlje. Uostalom, prihvaćeni stav Konferencije u Helsinkiju da se učesnici u pregovaračkim forumima, znači i bečkim, »postaraju da obaveštenja o odgovarajućem razvoju, napretku i rezultatima budu pružena ostalim učesnicima Konferencije«, kao i »interes svake od tih država da njena gledišta budu razmatrana« obavezuju pregovarače u Beču da o toku pregovora obaveštavaju sve ostale evropske zemlje, što za sada ne čine.

Verujemo da niko ne živi u iluziji da se stvarna bezbednost može izgrađivati samo na neprekidnoj utakmici u naoružavanju radi održavanja ravnoteže snaga i na međusobnim obećanjima o nenapadanju. Kada je Evropa u pitanju, neophodne su mnogo realnije garancije narodima, koji se nalaze u dva vojno-politička saveza i onima koji su izvan tih saveza. U te garancije spada svakako i određena ravnoteža snaga, ali ne takva ravnoteža koja uslovljava i podstiče sve opasniju trku u naoružanju, već obratno — ona koja će voditi postepenom i potpunom razoružanju i otvaranju stvarnog procesa vojnog popuštanja.

Takav razvoj bezbednosti, međutim, ne može doći sam od sebe. On će zavisiti, prvenstveno, od spremnosti i opredeljenosti svih evropskih naroda i država da usmere svoju aktivnost ka izgradnji takvog sistema ga-

rancija koje će obezbediti dosledno ostvarivanje odredaba Konferencije u Helsinkiju, a one se — kao što je poznato — svode na postepeno smanjivanje oružanih snaga i naoružanja, ulaganje novih napora za ostvarenje opšteg i potpunog razoružanja, razvijanje međusobnog poverenja evropskih zemalja i jačanje njihove nezavisnosti i miroljubive saradnje.